

Sygn. akt II UK 110/13

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 14 października 2013 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Beata Gudowska (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Roman Kuczyński

SSN Zbigniew Myszka

w sprawie z wniosku B. S.
przeciwko Zakładowi Ubezpieczeń Społecznych
o prawo do emerytury,
po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym w Izbie Pracy, Ubezpieczeń
Społecznych i Spraw Publicznych w dniu 14 października 2013 r.,
skargi kasacyjnej wnioskodawcy od wyroku Sądu Apelacyjnego
z dnia 25 października 2012 r.,

oddala skargę.

UZASADNIENIE

Wyrokiem z dnia 25 października 2012 r. Sąd Apelacyjny – Sąd Pracy i Ubezpieczeń Społecznych oddalił apelację B. S. od wyroku Sądu Okręgowego w G. z dnia 30 kwietnia 2012 r., którym – po ponownym rozpoznaniu sprawy – oddalono jego odwołanie od czterech decyzji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, z dnia 31 października, 28 listopada i 31 grudnia 2012 r. w przedmiocie odmowy prawa do

emerytury, ustalenia od dnia 1 listopada 2003 r. renty z tytułu niezdolności do pracy w kwocie najniższej, przy przyjęciu stażu 13 lat i 9 miesięcy oraz zobowiązania ubezpieczonego do zwrotu nienależnie pobranego świadczenia rentowego za trzy lata wstecz, od dnia 1 listopada 2000 r. do dnia 31 października 2003 r. w kwocie 41.681,57 zł z odsetkami. W poprzednim wyroku Sądu Apelacyjnego, uchylającym wyrok Sądu Okręgowego z dnia 28 lipca 2009 r., wskazano na prawomocne skazanie ubezpieczonego wyrokiem Sądu Rejonowego w G. z dnia 21 grudnia 2006 r. między innymi za to, że w okresie od dnia 1 stycznia 1993 r. do dnia 31 października 2003 r. w G., działając w wykonaniu z góry powziętego zamiaru w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, doprowadził Zakład Ubezpieczeń Społecznych, do niekorzystnego rozporządzenia mieniem w kwocie 67.001,55 zł w ten sposób, że w dniu 30 grudnia 1992 r. złożył wniosek o przyznanie renty, do którego dołączył podrobione dokumenty w postaci świadectwa pracy z dnia 6 czerwca 1980 r. w Zakładach Sprzętu Oświetleniowego P. w G., „w którym wskazany był zawyżony okres zatrudnienia”, świadectwa pracy z dnia 20 maja 1960 r. z Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w C., świadectwa pracy z dnia 15 września 1968 r. z Państwowego Gospodarstwa Rolnego w N. oraz świadectwa pracy z dnia 31 marca 1975 r. z Wojewódzkiego Związku Spółdzielni Rolniczych „Samopomoc Chłopska” w P. Zakład Inwestycji i Budownictwa Oddział Budowlano - Montażowy w Z., przez co wprowadził w błąd Zakład Ubezpieczeń Społecznych, co do wysokości przepracowanych przez niego okresów składkowych oraz wielkości należnego mu świadczenia rentowego, a następnie pobierał w tym okresie rentę w wyższej od należnej wysokości, czym działał na szkodę Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, czyli występował z art. 270 § 1 k.k. w związku z art. 286 § 1 k.k. w związku z art. 11 § 2 k.k. w związku z art. 12 k.k. oraz za usiłowanie doprowadzenia Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, do niekorzystnego rozporządzenia mieniem w kwocie 1.874,62 zł miesięcznie, czego nie osiągnął wobec dokonania weryfikacji dokumentów przez pracowników Zakładu. Został za to skazany na karę pozbawienia wolności, której wykonanie warunkowo zawieszono na okres próby wynoszący trzy lata, a na mocy art. 72 § 2 k.k. nałożono na niego obowiązek częściowego naprawienia szkody, przez zapłatę na rzecz Zakładu Ubezpieczeń

Społecznych, kwoty 30.000 zł w okresie dwu lat od dnia uprawomocnienia się wyroku.

Kwota ta została uiszczona przez ubezpieczonego, lecz Zakład Ubezpieczeń Społecznych nie zaliczył jej wpłaty na poczet zwrotu nienależnych świadczeń ustalonych w jego decyzji, lecz na poczet szkody ustalonej przez sąd karny wyrządzonej od dnia 1 stycznia 1993 r. do dnia 31 października 2003 r. w kwocie wynoszącej wraz z odsetkami 196.065,44 zł, co Sąd Apelacyjny w wyroku z dnia 25 października 2012 r. zaaprobował, wskazując, że Zakład Ubezpieczeń Społecznych „nie obowiązywało ograniczenie, o którym mowa w art. 138 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych”.

Skarga kasacyjna ubezpieczonego została oparta na podstawie naruszenia art. 138 ust. 4 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych przez niewłaściwą wykładnię i w jej wyniku przyjęcie za prawidłowe zarachowania kwoty wpłaconej przez niego w ramach orzeczonego przez sąd obowiązku naprawienia szkody na poczet należności wykraczającej poza trzyletni termin dochodzenia roszczeń z tytułu nienależnie pobranych świadczeń. Skarżący wniósł o uchylenie zaskarżonego wyroku i przekazanie sprawy Sądowi Apelacyjnemu lub Sądowi Okręgowemu do ponownego rozpoznania, podnosząc, że stosownie do przepisu stanowiącego podstawę skargi kasacyjnej nie można żądać zwrotu nienależnie pobranych świadczeń za okres dłuższy niż trzy lata liczone wstecz od ostatniej wypłaty nienależnego świadczenia. Zakład Ubezpieczeń Społecznych nie może dochodzić od ubezpieczonego zwrotu nienależnie pobranych świadczeń za okres od dnia 1 stycznia 1993 r. do dnia 31 października 2002 r., a wymagalnym najdawniej długiem jest świadczenie za okres od dnia 1 listopada 2002 r. do dnia 31 października 2003 r.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Nienależne świadczenie w ujęciu prawa ubezpieczeń społecznych podlega zwrotowi tylko wówczas i w takim tylko zakresie, w jakim zwrotu wymaga prawo ubezpieczeń społecznych (por. W. Wójcik, Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 25 marca 1965 r., II CR 123/65, OSPiKA 1966 nr 5, poz. 99; W. Warkało,

Glosa do orzeczenia Trybunału Ubezpieczeń Społecznych z dnia 10 stycznia 1956 r., III TR 244/55, OSPiKA 1957 nr 1, poz. 21). Do oceny wymagalności nienależnie pobranego świadczenia od organu ubezpieczeń społecznych wyłączone jest stosowanie przepisów prawa cywilnego o bezpodstawnym wzbogaceniu lub czynie niedozwolonym (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 4 września 2007 r., I UK 90/07, OSNP 2008 nr 19-20, poz. 301, z dnia 16 grudnia 2008 r., I UK 154/08, OSNP 2010 nr 11-12, poz. 148 i z dnia 3 lutego 2010 r., I UK 210/09, Palestra 2011 nr 1-2, s. 124).

Nie zmienia to faktu, że przepisy z zakresu prawa ubezpieczeń społecznych pierwotnie nie ograniczały wynikającego z prawa cywilnego obowiązku zwrotu nienależnie pobranych kwot świadczeń wypłaconych na podstawie nieprawdziwych zeznań lub dokumentów; zwrot obejmował wszystkie nienależne wypłaty z oprocentowaniem (por. art. 214 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o ubezpieczeniu społecznym, Dz.U. Nr 51, poz. 396 ze zm.; art. 19 ust. 1 i 2 dekretu z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin, tekst jednolity: Dz.U. z 1958 r. Nr 23, poz. 97; art. 80 ust. 1 ustawy z dnia 23 stycznia 1968 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin, Dz.U. Nr 3, poz. 6 ze zm.). Od dnia 1 stycznia 1983 r. jednak, na podstawie art. 106 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. Nr 40, poz. 267 ze zm.), obowiązuje ograniczenie możliwości domagania się przez organ rentowy zwrotu świadczeń. Współcześnie wśród nienależnie pobranych świadczeń w art. 138 ust. 2 pkt 2 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych wymieniono świadczenia pobrane przez osoby, które je uzyskały dopuściwszy się czynu niedozwolonego, albo w wyniku innego wprowadzenia w błąd organu rentowego. Zasadą jest zwrot nienależnie pobranych świadczeń w granicach uszczuplenia funduszy ubezpieczeń społecznych, jednak za okres nie dłuższy niż trzy lata wstecz od daty wydania decyzji zobowiązującej do ich zwrotu (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 16 października 2009 r., I UZP 10/09, OSNP 2010 nr 7-8, poz. 96; wyrok Sądu Najwyższego z dnia 11 grudnia 2007 r., I UK 145/07, OSNP 2009 nr 1-2, poz. 28).

Zakład Ubezpieczeń Społecznych nie może żądać zwrotu świadczeń poza okres trzyletni nie tylko w trybie regulowanym w przepisach prawa ubezpieczeń społecznych, lecz także w drodze procesu cywilnego (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 listopada 2010 r., IV CSK 201/10, niepubl., wcześniej uchwałę z dnia 21 maja 1984 r., III UZP 20/84, OSNCP 1985 nr 1, poz. 3 z glosą S. Płażka, Palestra 1986 nr 9). Niedopuszczalność drogi administracyjnej i sądowej dla roszczeń Zakładu Ubezpieczeń Społecznych na podstawie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu lub czynach niedozwolonych nie stoi jednak na przeszkodzie temu, by uszczuplenie funduszy, którymi zarządza, zostało wyrównane w ramach obowiązku probacyjnego.

Obowiązek naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem nie nawiązuje do zasad zwrotu nienależnie pobranych świadczeń. Sąd karny nie stosuje przepisów regulujących stosunki ubezpieczenia społecznego; rozstrzygając o obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem o znamionach opisanych w art. 270 § 1 w zbiegu z art. 286 § 1 k.k. w formie warunku probacyjnego, o którym mowa w art. 72 § 2 k.k., zobowiązuje skazanego do skompensowania szkody poniesionej przez pokrzywdzonego w wyniku przestępstwa. Podstawą materialnoprawną obowiązku naprawienia szkody jest więc art. 415 k.c., a ustalenie jej rozmiaru następuje według zasady pełnego odszkodowania określonej w art. 361 § 2 k.c. Zakres tego obowiązku wyznacza rzeczywisty rozmiar szkody, rozumianej tak, jak w prawie cywilnym (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 4 lutego 2002 r., II KKN 385/01, LEX nr 53028, z dnia 23 lipca 2009 r., V KK 124/09, LEX nr 519632 i z dnia 9 lipca 2013 r., II KK 160/13, LEX nr 1331277). Wymienione cechy wykazują, że naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym oraz zwrot nienależnie pobranych świadczeń mają różne przesłanki i różny charakter prawny oraz odmienny sposób dochodzenia. Także przedmiot zobowiązania nie jest tożsamy.

Sąd karny, nakładając obowiązek naprawienia szkody, nie rozpoznaje powództwa adhezyjnego organu rentowego, więc nie kieruje się ograniczeniami dotyczącymi zwrotu nienależnych świadczeń ustanowionymi w ubezpieczeniu społecznym. Nic nie stoi na przeszkodzie, by w tej drodze przestępne uszczuplenie funduszy, którymi dysponuje Zakład Ubezpieczeń Społecznych, zostało wyrównane

przez sprawcę zakresie usprawiedliwionym rozmiarem uszczerbku spowodowanego w funduszach, których dysponentem jest Zakład. Skazany ma wyrównać rzeczywistą szkodę wynikłą bezpośrednio z przestępstwa, z uwzględnieniem wszystkich jej składników i elementów, w tym odsetek, tyle że w zakresie orzeczonym przez sąd karny. Nie ma systemowych ani aksjologicznych względów przemawiających za ograniczeniem obowiązku naprawienia szkody przez sprawcę występku wyłudzenia świadczeń na podstawie fałszywych dokumentów w sposób, w jaki ogranicza się możliwość żądania przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych zwrotu kwot nienależnie pobranych świadczeń. Jeżeli rozmiar szkody wykracza poza wartość, której może dochodzić Zakład Ubezpieczeń Społecznych, naprawienie szkody nakazane przez sąd karny nie ma wpływu na wypełnienie obowiązku zwrotu nienależnie pobranych świadczeń; wpłata dokonana w celu uniknięcia wykonania kary nie kompensuje tego obowiązku. Inaczej mówiąc, dług wymagalny wobec Zakładu Ubezpieczeń Społecznych nie zmniejsza się w wyniku wypełnienia przez sprawcę przestępstwa opisanego w art. 270 § 1 i 286 § 1 k.k. obowiązku naprawienia szkody nałożonego na podstawie art. 72 § 2 k.k. Nałożony przez sąd karny obowiązek utraciłby swój charakter, gdyby jego wypełnienie równało się uwolnieniu z długu ustalonego decyzją, który może być egzekwowany na podstawie art. 138 ust. 4 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych.

Posłużenie się w skardze kasacyjnej terminem „dług najdawniej wymagalny”, sugeruje zastosowanie w sprawie art. 451 k.c., regulującego zachowanie zapłaty na poczet długu, które nie wchodzi w grę, gdy wierzyciel nie został zaspokojony przez dobrowolną wpłatę (por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 14 stycznia 1957 r., 4 CR 589/55, PUG 1958 nr 2, s. 2). Do wykonania zobowiązania przez zapłatę długu jako czynności prawnej dochodzi w razie zaoferowania przez dłużnika i złożenie przez wierzyciela oświadczenia o przyjęciu świadczenia (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 3 kwietnia 1992 r., I PZP 19/92, OSNCP 1992 nr 9, poz. 166). Wyrównanie szkody wyrządzonej przestępstwem nie jest dobrowolną spłatą długu, nie można zatem twierdzić o wymagalności obowiązku naprawienia szkody w sensie wymagalności długu jako możliwości jego dochodzenia, gdyż obowiązek ten jest egzekwowany przez wykonanie kary.

Obowiązek wyrównania szkody nałożony w wyroku karnym na podstawie art. 72 § 2 k.k. zawiera wprawdzie element odszkodowawczy, jednak ma przede wszystkim charakter penalny. Możliwość jego egzekucji (art. 196 § 1 k.k.w.) nie uchyla skutku w zakresie zawieszenia kary pozbawienia wolności.

Gdyby nawet przyjąć stanowisko skarżącego o zastosowaniu w sprawie art. 451 k.c., to mogłoby chodzić wyłącznie o § 3 tego przepisu, gdy w braku oświadczenia dłużnika lub wierzyciela spełnione świadczenie zalicza się przede wszystkim na poczet długu wymagalnego, a jeżeli jest kilka długów wymagalnych - na poczet najdawniej wymagalnego. W doktrynie i judykaturze wymagalność roszczenia określana jest jako stan, w którym wierzyciel ma prawną możliwość żądania zaspokojenia przysługującej mu wierzytelności. Jest to stan potencjalny, o charakterze obiektywnym, którego początek zbiega się z chwilą uaktywnienia się wierzytelności (por. uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 lutego 1991 r., III CRN 500/90, OSNCP 1992, nr 7-8, poz. 137). Początek wymagalności w odniesieniu do zobowiązań wynikających z czynów niedozwolonych nie jest zależny od wezwania do spełnienia świadczenia, zgodnie z art. 455 k.c., powstaje od dnia popełnienia przestępstwa (art. 120 i 442¹ § 2 k.c.; por. uchwały Sądu Najwyższego z dnia 25 października 1974 r., III PZP 39/74, OSNC 1975 nr 5, poz. 82 oraz z dnia 17 lutego 2006 r., III CZP 84/05, OSNC 2006 nr 7-8, poz. 114; wyrok z dnia 18 stycznia 2008 r., V CSK 367/07, niepubl.; postanowienie z dnia 9 lipca 2009 r., III CZP 47/09, niepubl.).

Uwzględniając to, Sąd Najwyższy oddalił skargę kasacyjną (art. 398¹⁴ k.p.c.).